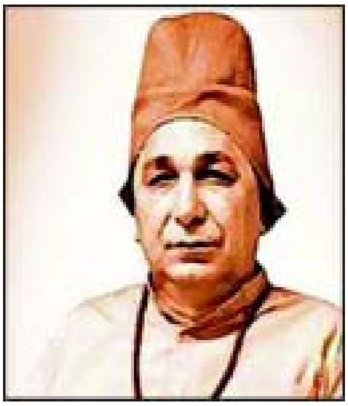
10 અઢી આના

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

જન્મ : 1932

પાટણ જિલ્લાના સમી તાલુકાનું મુજપુર ગામ એ સ્વામી સચ્ચિદાનંદનું વતન. હાલ તેઓ પેટલાદ નજીક દંતાલી પાસે ભક્તિનિકેતન આશ્રમ સ્થાપીને લોકકલ્યાણની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરી રહ્યા છે. તેઓ આપણા આધુનિક યુગના ક્રાંતિકારી વિચારો ધરાવનાર સંન્યાસી છે. ''મારા અનુભવો'', ''વિદેશયાત્રાના પ્રેરક પ્રસંગો'', ''ધર્મ'', ''ચાલો, અભિગમ બદલીએ'', ''છેલ્લી ટ્રેઈન'' વગેરે પુસ્તકોમાં સમાજ, રાષ્ટ્ર અને માનવકલ્યાણના પુરસ્કર્તા આ જીવનચિંતકના સ્પષ્ટ અને નીડર વિચારો વેધકતાથી રજૂ થયા છે.

આત્મકથાના આ અંશમાં વિદ્યાભ્યાસ માટે લેખકની લગની અને એ માટે એમણે કરેલી મથામણ અને વેઠેલી મુશ્કેલીઓનો પ્રેરણાદાયી ચિતાર રજૂ થયો છે. જિજ્ઞાસાપ્રેરક પ્રસંગકથન અને સંઘર્ષજન્ય પરિસ્થિતિ નિરૂપણને રોચક બનાવે છે.

બાલ્યકાળમાં મેં પાઠશાળામાં થોડા શ્લોકો તથા રુદ્રી વગેરેનું અધ્યયન કરેલું. પણ વ્યાકરણ વગેરે કશું જાણું નહિ. મને રહીરહીને થયા કરતું હતું કે જો મારે સારી રીતે ધર્મપ્રસાર કરવો હોય તો સંસ્કૃત વિદ્યા ભણવી જોઈએ. મારી ત્રેવીસ વર્ષની ઉંમર થઈ ગઈ હતી અને હું હવે મને પોતાના ભણવા માટે ઘણી મોટી ઉંમરનો માનતો હતો. સુરપુરાના એક મહિનાના નિવાસ દરમિયાન અધ્યયન કરવાના મારા વિચારો પાકા થયા. મારી ઇચ્છા હતી કે હું એક-બે વર્ષ થોડું વ્યાકરણ શીખી લઉં. સંસ્કૃત શ્લોકોને સમજી શકું એટલે બસ. મેં સુરપુરામાંથી જ સીધા મથુરા-વૃંદાવન જવાનું નક્કી કર્યું. મને વિદાય આપવા આખું ગામ હિલોળે ચઢ્યું હતું. સૌની આંખમાં અશ્રુ હતાં. દર વર્ષે અહીં આવવાનું એવો સૌનો આગ્રહ હતો. ધર્મના નામે અસંખ્ય લોકોએ અસંખ્ય અણગમા ઊભા કર્યા હોવા છતાં આજે પણ જો કોઈ નિઃસ્પૃહ વ્યક્તિ ગામમાં આવી જાય તો લોકો ભાવવિભોર થઈ જતા હોય છે. અનિયંત્રિત સાધુઓ તથા ભિક્ષુકો, તાંત્રિકો, જ્યોતિષિઓ વગેરે પ્રજામાં અનિશ્ચિત અને ગ્લાનિ ઉપજે તેવું વાતાવરણ બનાવતા-છોડતા ફરતા હોય છે. જો આ બધાને વ્યવસ્થિત તથા નિશ્ચિત કરી શકાય તથા ગળણીથી ગાળીને યોગ્ય-અયોગ્ય હિત-અહિતનો ભેદ કરી શકાય તો ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં બહુ મોટું કાર્ય થઈ શકે તેમ છે. પણ તેવું થઈ શકે એવું દેખાતું નથી.

ઊંઝાથી ટ્રેન દ્વારા હું રવાના થયો. ગામલોકોએ મને ત્રીસ રૂપિયા આગ્રહ કરીને આપ્યા હતા. હવે મને લાગ્યું કે જો મારે અધ્યયન કરવું હોય તો પૈસાની જરૂર પડશે એટલે સ્પર્શ નહિ કરવાનો નિયમ ચાલી નહિ શકે.

અજમેર રોકાઈને હું મથુરા આવ્યો. હું ઊતર્યો હતો તેની સામે જ જમુનાજીનો ભરપૂર પ્રવાહ. હું બેઠોબેઠો ઘણીવાર આગંતુક શ્રદ્ધાળુઓને જોતો. તેઓ જમુનાજીને ખૂબ જ પૂજ્ય માનતા. પૂજ્ય માનવા છતાં સ્વચ્છતા જરાય ના રાખતા. ગંદકીનો પાર નહિ. લોકો બોલતા ''જમના મૈયા કી કૃપા સે'' ''મારા મનમાં પ્રશ્નો થતા : આ જલપ્રવાહ પણ કૃપા કરતો હશે ? પ્રકૃતિપૂજનમાં અટવાયેલા માણસોને નથી તો એકબ્રહ્મનિષ્ઠા થતી કે નથી પ્રાકૃતિક સૌંદર્યની પ્રતીતિ થતી. બસ, કર આચમન, માર ડૂબકી, કર ઘોંઘાટ અને ધક્કામુક્કી કરીને નીકળ બહાર. ચારે તરફ ગંદકી જ ગંદકી ! થઈ ગઈ ધાર્મિકતા, કરી લીધું કલ્યાણ.''

થોડા દિવસ મથુરા રહીને હું વૃંદાવન પહોંચ્યો. નાની ગાડીમાંથી જ મને એક મોટો આશ્રમ

દેખાયો. નામ પણ ઘણા મોટા અક્ષરોએ લખાયું હતું : શ્રોતમુનિ આશ્રમ. મેં નક્કી કર્યું કે સ્ટેશને ગાડી ઊભી રહેશે પછી જ આ આશ્રમમાં રહેવા-ભણવા માટે જઈશ. નિર્ણય પ્રમાણે રેલવે સ્ટેશનથી આવ્યો તથા મારી વાત જણાવી કે મારે સંસ્કૃત ભણવું છે. મને રહેવાની તથા ભણવાની સગવડ અહીં મળી શકશે ? આશ્રમના વ્યવસ્થાપક સ્વામીજીએ કહ્યું કે ''હમારે પંડિતજી આપકો પઢને દેંગે. લેકિન રહને કી જગહ નહીં હૈ'' મેં પૂછ્યું કે તો બીજી કોઈ જગ્યા હોય તો બતાવો. તેમણે મને દૂર આવેલા 'પરમહંસ આશ્રમ'નું નામ આપ્યું અને ત્યાં જવા સૂચન કર્યું. સાથોસાથ 'લઘુકૌમુદી' લઈને આવતી કાલે ભણવા આવી જવા પણ સૂચવ્યું.

વિશાળ આશ્રમના બંધ પડેલા પચાસેક રૂમોને જોતાંજોતાં હું બહાર નીકળ્યો અને પરમહંસ આશ્રમ જતાં પહેલાં લઘુકૌમુદી ખરીદી લેવા બજારમાં ગયો. ગીતા પ્રેસ ગોરખપુરની દુકાને સસ્તાં તથા સારાં પુસ્તકો મળતાં હતાં. મેં ''લઘુકૌમુદી'' જોઈ. તેનું મૂલ્યા સાડા દસ આના (લગભગ 65 પૈસા) હતું. મારી પાસે માત્ર આઠ જ આના બચ્યા હતા. બાકીના અઢી આના (પંદર પૈસા) લાવવા ક્યાંથી ? હું નિરાશ થયો. પુસ્તક પાછું આપ્યું. સંસ્કૃત ભણવાની તીવ્ર તાલાવેલી હતી. હવે શું કરવું ? લગભગ માઈલ-દોઢ માઈલ દૂર પરમહંસ આશ્રમે પહોંચ્યો.

પરમહંસ આશ્રમ એટલે જેને કોઈ આશ્રમમાં સ્થાન ન મળે તેને માત્ર ઊતરવાની જગ્યા. પાણી પીવાના કૂવા સિવાય બીજી કોઈ સગવડ નહિ. અન્નક્ષેત્રમાં ભોજન કરો અથવા ભૂખ્યા રહો. અહીં પોતાનું પાથરણું પાથરીને સૂઓ અને કૂવાનું પાણી પીઓ. માત્ર એક લંગોટી લગાવીને જ રહેતા સ્વામી બીરગિરિજી તેનું સંચાલન કરતા. માણસ બહુ જ સારા, ભલા અને સમજુ. મને થોડી પૂછપરછ કરીને પછી એક ખુલ્લી રવેશીમાં આસન લગાવવા કહ્યું. અહીં રસોડું ન હતું એટલે જમવાનો તો પ્રશ્ન જ ન હતો. હું મારું જ પાથરણું પાથરીને બેઠો અને ચિંતામાં પડી ગયો.

આવતી કાલથી ભણવાનું શરૂ કરવું છે પણ લઘુકૌમુદી વિના કેમ ભણાશે ? અઢી આના લાવવા ક્યાંથી ? વાતાવરણ અજાણ્યું હતું. કોઈની પાસે કશી વાત કરી શકાય તેમ ન હતી. શું કરવું ? કેટલોક સમય ગમગીન રહ્યા પછી ચમકારો થયો : વૃંદાવનના મુખ્ય મંદિર બિહારીજીના દર્શન કરવા જા અને કોઈ સજ્જન દેખાય તો અઢી આના માગ. કોઈ તે જરૂર આપી દેશે.

બીરગિરિજીને કહીને હું નીકળ્યો પાછો વૃંદાવન જવા. સામે આવતી પ્રત્યેક વ્યક્તિને હું આશા અને લાલચભરી દૃષ્ટિથી જોતો. કદાચ આ માણસ મને અઢી આના આપે. પણ માગવાની હિંમત ના ચાલે. કદાચ ના પાડશે તો ? કદાચ અપમાન કરશે તો ?

માણસમાં જ્યારે યાચનાવૃત્તિ જાગે છે ત્યારે તેનું તેજ, ખુમારી અને વ્યક્તિત્વ ઢીલુંઢસ જેવું થઈ જાય છે તેનો મને પ્રતિક્ષણ અનુભવ થવા લાગ્યો. લગભગ દોઢ માઈલના રસ્તા ઉપર કેટલાંય માણસો સામે મળ્યાં. મેં સૌને નિહાળ્યાં, પણ કોઈની પાસે અઢી આના માગી શક્યો નહિ. બિહારીજીનું મંદિર હવે નજીક આવી ગયું હતું. મને થઈ ગયું કે હું અઢી આના માગી શકીશ નહિ અને પુસ્તક વિના ભણી શકીશ નહિ. નિરાશા વધી ગઈ હતી. તેવામાં મારી દૃષ્ટિ રોડ ઉપર બેસીને ટોપલામાં ફળો વેચતા એક માણસ ઉપર પડી. કોઈ અગમ્ય પ્રેરણાથી હું તેની પાસે ગયો. મારી હથેળીમાં રાખેલા આઠ આના તેને બતાવ્યા અને કહ્યું, ''મારે એક સંસ્કૃત પુસ્તક જોઈએ છે. અઢી આના ખૂટે છે. જો તમે મને આપશો તો હું તમને જ્યારે મને મળશે ત્યારે પાછા આપી દઈશ. પણ જો નહિ મળે તો નહિ આપું.''

કશો જ વિચાર કર્યા વિના તેણે મને તરત જ અઢી આના આપી દીધા. મારા આનંદનો પાર ન હતો. મને થયું, નરસિંહ મહેતાની હૂંડી ભગવાને આવી જ રીતે સ્વીકારી હશે. ઝડપથી હું પેલી દુકાન તરફ દોડ્યો. દુકાન બંધ થઈ રહી હતી. દુકાનદારે મને પુસ્તક આપ્યું. જાણે સ્વર્ગનો ખજાનો મળી ગયો હોય તેટલા હરખથી હું પાછો ફર્યો. હું મૂર્તિપૂજામાં બહુ માનતો નહિ તેમ છતાં કોઈકોઈ વાર પ્રસિદ્ધ મંદિર વગેરે હોય તો દર્શન કરવામાં પણ બાધ માનતો નહિ. બિહારીજીનાં દર્શન કરીને દિવસ આથમ્યા પછી આશ્રમમાં આવ્યો. આ આશ્રમને બંધ કરવાનો દરવાજો હતો જ નહિ તેમ વીજળી પણ હતી નહિ. એટલે કોઈ ને કાંઈ કહ્યાં વિના ચુપચાપ પોતાના આસને જઈ બેસી ગયો. મને બરાબર યાદ છે કે એક મહિના સુધી મારી પાસે કશું આવ્યું ન હતું. એક મહિના પછી એક રૂપિયો મળ્યો હતો, જેમાંથી અઢી આનાનું દેવું મેં તરત જ ચૂકવી દીધું હતું. અઢી આના ચૂકવી દેવાનું મહત્ત્વ નથી, પણ જે સ્થિતિમાં શ્રી ભગવાનદાસે મને અઢી આના આપ્યા હતા તેનું મહત્ત્વ છે. આવા પ્રસંગો જીવનભર વીસરાવા જોઈએ નહિ.

(''મારા અનુભવો''માંથી)

શબ્દસમજૂતી

અઢી આના હાલના લગભગ પંદર પૈસા **નિઃસ્પૃહ** જેને કશું મેળવવાની ઈચ્છા ન હોય એવો **ભાવવિભોર** લાગણીવશ **અધ્યયન** અભ્યાસ **સ્પર્શ નહિ કરવાનો નિયમ** સંન્યાસીઓ ભૌતિક સંપત્તિને અનિષ્ટનું મૂળ જાણે છે એટલે નાણાંને સ્પર્શ કરતા નથી એ હકીકતનો અહીં નિર્દેશ છે. **યાચનાવૃત્તિ** માગવાની ઈચ્છા **આગંતુક** નવા આવનારા **એક બ્રહ્મનિષ્ઠા** પરમેશ્વર એક જ છે એવું સમજી એમાં નિષ્ઠા રાખવી તે **પ્રતીતિ** ખાતરી **લઘુકૌમુદી** સંસ્કૃત ભાષાના વ્યાકરણનું એક પુસ્તક **રવેશી** પડાળી **પ્રતિક્ષણ** પ્રત્યેક ક્ષણે, પળેપળ

રૂઢિપ્રયોગો

હિલોળે ચડવું – ભીડરૂપે એકઠા થવું, ભેગું થવું **તાલાવેલી લાગવી** – આતુરતા, ચટપટી, તાલાવેલી
ઢીલાઢસ થઈ જવું – સાવ ઢીલા થઈ જવું

ભાષાસજ્જતા

આપણે અગાઉ બે અર્થાલંકારો વિશે જોઈ ગયાં.

હવે કેટલાક શબ્દાલંકારો વિશે જાણીએ.

નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

- કામિની કોકિલા કેલી કૂજન કરે.
- કાળા કરમનો કાળો મોહન કાળું એનું કામ !

ઉપરનાં બેઉ વાક્યોમાં તમે કઈ વાત નોંધી ? તમે જોશો કે એ વાક્યોમાં 'ક' વર્ણનો વારંવાર ઉપયોગ, ચમત્કૃતિ સર્જીને ભાષાને શોભાવે છે. અહીં શબ્દ દ્વારા ભાષા શોભતી હોઈ આ શબ્દાલંકાર બને છે. પરંતુ સાથે સાથે અહીં વર્ણનું મહત્ત્વ હોઈ આ અલંકાર વર્ણાનુપ્રાસ અલંકાર છે. આ પ્રકારનાં બીજાં ઉદાહરણ પાઠ્યપુસ્તકમાંથી શોધો.

અલંકારનો વિસ્તારથી અભ્યાસ નવમા ધોરણમાં કરવાનો થશે.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમ અક્ષર પ્રશ્ન સામેના ☐ માં લખો :

(1) અઢી આના એટલે આજના કેટલા પૈસા થાય ? ☐

(ક) બાર (ખ) પંદર (ગ) વીસ (ઘ) પચીસ

(2) લેખકને અઢી આનાની જરૂર શા માટે હતી ? ☐

(ક) આશ્રમમાં રહેવા (ખ) જમવા (ગ) પુસ્તક ખરીદવા (ઘ) વાપરવા

(3) ખૂટતા અઢી આના લેખકને કોની પાસેથી મળ્યા ? ☐

(ક) આશ્રમના સાધુ પાસેથી (ખ) દુકાનદાર પાસેથી
(ગ) ધનિક શેઠ પાસેથી (ઘ) ફળના ટોપલાવાળા પાસેથી

(4) લેખકને કયું પુસ્તક ખરીદવું હતું ? ☐

(ક) લઘુકૌમુદી (ખ) રુદ્રી (ગ) ગીતા (ઘ) મહાભારત

(5) લેખકે અઢી આના ક્યારે પરત કર્યા ?

(ક) બીજે દિવસે (ખ) એક માસ પછી

(ગ) ક્યારેય નહિ (ઘ) સપ્તાહ પછી

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક-બે વાક્યોમાં ઉત્તર આપો :

(1) માણસમાં યાચનાવૃત્તિ જાગે છે ત્યારે તેને કેવો અનુભવ થાય છે ?

(2) લેખક કયો પ્રસંગ ન ભૂલવા સૂચવે છે ?

(3) સ્વામીજીને રહેવા માટે કયું સ્થળ મળ્યું ?

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

(1) સુરપુરાના લોકોએ સ્વામીજીને કેવી રીતે વિદાય આપી ?

(2) લેખક જમનાજીને સ્વચ્છ ન રાખનાર લોકો માટે શું કહે છે ?

(3) આ પાઠમાંથી આપણને શું શીખવાનું મળે છે ?

(4) ફળ વેચનાર માણસની ઉદારતા તમારા શબ્દોમાં વર્ણવો.

2. પુસ્તકાલયની મુલાકાત લઈ ત્યાંના તમારા અનુભવો વર્ણવો.

3. નીચેના શબ્દોના સમાનાર્થી શબ્દ લખો :

તાલાવેલી, અશ્રુ, ખુમારી, યાચના.

4. ઉદાહરણ પ્રમાણે વિરુદ્ધાર્થી શબ્દ લખો :

ઉદાહરણ : હિત × અહિત

(1) યોગ્ય × .... (2) મંગળ × ....

(3) ધર્મ × .... (4) વ્યવસ્થા × ....

(5) સ્વીકાર × .... (6) માન × ....

પ્રવૃત્તિઓ

- સ્વામી સચ્ચિદાનંદના બીજા પ્રેરક પ્રસંગો અને પ્રવાસ વર્ણનોવાળાં પુસ્તકો મેળવીને વાંચો.
- વિનોદિની નિલકંઠની કૃતિ 'બે રૂપિયા' અને કાકાસાહેબ કાલેલકરનાં પ્રવાસવર્ણનો મેળવીને વાંચો.